

Picardisch in het Vlaams/Nederlands

FRANS DEBRABANDERE

Abstract

This paper traces the evolution and integration of Picardian elements into Flemish, showing how many modern Flemish words and family names originate from Picardian forms, not standard French. Picardian influence on Middle Dutch orthography and phonology can be traced in Middle Dutch spellings from Flanders, with examples such as *plache* (D. *plaats*, ‘place’) and family names like *Franchois* from *François*. Additionally, the article highlights how Picardian preserved the Latin plosive *k* that evolved into a fricative *ch* in some other French dialects and later standard French, as seen in *canter* (Fr. *chanter*, ‘to sing’) and *capiou* (Fr. *chapeau*, ‘hat’). Also, some regional pronunciation variations, such as ‘Pierre’ evolving to ‘Pire’, are explained. Overall, the analysis suggests that many words traditionally attributed to French are more accurately derived from Picardian, emphasizing the profound linguistic interconnections between Flemish and Picardian dialects.

Picardisch in het Vlaams/Nederlands

Mijn grootmoeder van moeders zijde heette Pharailde Gheysens (1863-1949). Pharailde is de Franse vorm voor de Nederlandse voornaam Veerle. Mijn oma spelde namelijk haar naam volgens een oude gewoonte, zoals ze dat blijkbaar op de lagere school had geleerd. Als kinderen vonden we dat zo

grappig, dat we haar telkens weer vroegen om haar voornaam te spellen. Het was bovendien de gewoonte om na elke lettergreep die te herhalen en dan verder te gaan met de volgende. Ze zei dus: *peatsafaerrarafaraieeldeefaraielde* d.i. *pee atse aa / pha/ er aa /raa, phara / ie el dee / ielde / pharaielde*. De letter *h*, in het Frans *asje*, klonk dus in het Picardisch *atse*. Joos Lambrecht¹ schreef voor de spelling *h* de uitspraak *ha / of haats* voor. Het was dus ook al in de 16de eeuw niet ongewoon om de letter *h* in het Picardisch te spellen.

In het Picardisch werd *c + e, i* geschreven *c, ch*,² uitgesproken als een affricaat *ts*.³ Voorbeelden zijn *cherf* 'cerf', *prinche* 'prince', *merchi* 'merci', *plache* 'place'. In onze Middelvlaamse teksten vinden we talloze Picardische *ch*-spelling: 1392 *ghegheven Daneel den Prinche* = 1393 *Daniel den Prince*, Kortrijk.⁴ Het Franse *François* is: 1351 *Franchois Nachtegale*.⁵ Vandaar de familienaam *Franchois*, *Franchoo*. De streek *Provence* heet in 1370 *in Provenchen*.⁶ Woorden op *-ance* worden woorden op *-anche*: 1422-26 *coep ende ordonnance*; 1426-28 *soustenance ende gouvernance*.⁷ De familienaam *Cousement* werd in de veertiende eeuw *Couchement*, *Cauchement* 'schoeisel' geschreven. Het Franse woord *cens* 'pacht' wordt hier *cheins*, in 1422-26 *een bundre cheinslands*.⁸ Voor die affricaat *ch* wordt ook vaak de uitspraak *ts* weergegeven. De *hache* 'bijl' wordt een *haet-*

(1) JOOS LAMBRECHT, *De Nederlandsche Spellinghe, uutghesteld by vraghe ende andwoorde*, 1550.

(2) CH. TH. GOSSEN, *Grammaire de l'ancien Picard*, Parijs, 1976, p. 91.

(3) Een affricaat is een klank die als explosief of occlusief begint en als spirans of fricatief eindigt. Anders gezegd: een combinatie van een occlusief en een homorgane fricatief, bv. *pf, ts*.

(4) F. DEBRABANDERE, *Studie van de Persoonsnamen in de kasselrij Kortrijk 1350-1400*, Handzame, 1970, p. 359.

(5) F. DEBRABANDERE, *Persoonsnamen in het Kortrijkse (1300-1350)*. Leuven-Brussel, 1971, p. 65.

(6) Stadsarchief Kortrijk, Vierschaar 1367-1380, f°16v°.

(7) Stadsarchief Kortrijk, Wezerij 5 f°50; 7 f°37v°.

(8) Stadsarchief Kortrijk, Wezerij 5, f°47v°.

se, in 1393 *dele mort Bussin Catrol une haetse dun carpentier*.⁹ In 1409 lezen we *tonser Vrouwen te Tsarters*, d.i. 'Onze Lieve Vrouw in Chartres'.¹⁰ De naam van 1398 *Willem Tseynaeeve* in *Zwevegem*¹¹ gaat terug op *chenave* 'hennep'. In 1410-13 *omme een pancher ende harnasch mede te coepene; zÿjn beste panchier*, maar in 1408 lezen we de uitspraakvorm met *ts*: *dat Flovent leende Inghelkine i pantsier*¹² en dat is het Nederlandse *pantser*. Mnl. *grimatse* gaat terug op *grimace*. Aan Frans *chômage* 'het niet werken' beantwoordde *tommaige*: 1401 *pour le tommaige des moulins*.¹³ Een (*bedde*)*coetse*, d.i. een 'bed', gaat terug op Pic. *couche*, net zoals Engels *couch*. Picardisch *cauchie* werd Middelnederlands *cautsie* en de stratenmaker in de Kortrijkse stadsrekening van 1395: *Heinric Mathijs den Keltsiedere van dat hij de straten gekelsiedet heift*. In het Middelnederlands vinden we verder o.m. *canchelier* 'kanselier', *chapeel*, *tsapeel* 'hoed', *chartere*, *tsaertere*, *cherkemanage*, *tserkemanage* 'grensbepaling', *chinxen*, *tsinxen*. Het VMNW¹⁴ geeft voor de plaatsnaam Saaftinge de 13de-eeuwse spellingen *Savetinghe*, *Chaeftinghe*, *Chavetinghe*, *Tsaeftinghe*, *Tsavetinghe*. En ook in 1339 lees ik *Johannes Dei gratia dominus de Chavetinghe*.¹⁵ Van den Toorn e.a.¹⁶ beweren evenwel: 'Ter onderscheiding van de [*s*] wordt soms <*ts*> (in Vlaanderen) ... of <*c*> voor <*s*> geschreven: *tsaeftinghe* 'Saaftinge'; ... *ciseine* 'halve penning'. Maar dat klopt niet, het is niet zomaar een spellingvariant. *Tsaeftinghe* is duidelijk een Picardische spelling.

(9) F. DEBRABANDERE, *Persoonsnamen in de Kortrijkse Baljuwsrekeningen. Overdruk 5 K.C.T.D.*, 2000, p. 279.

(10) Stadsarchief Kortrijk, Vierschaar 1408-26 (Het Gerecht nr.8), f°103v°.

(11) DEBRABANDERE 1970, p. 403.

(12) Stadsarchief Kortrijk, Wezerij 3, f°85v° en 86; Vierschaar 1408-26 f°5v°.

(13) Vriendelijk meegedeeld door dr. Y. Coutant.

(14) W.J.J. PIJNENBURG, K.H. VAN DALEN-OSKAM, K. A.C. DEPUYDT & T.H. SCHOONHEIM, *Vroegmiddelnederlands Woordenboek*, Leiden, 2001, blz. 4089.

(15) Stadsarchief Kortrijk, Oorkonde 296 van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel.

(16) M.C. VAN DEN TOORN, W.J.J. PIJNENBURG, J.A. VAN LEUVENSTEIJN & J.M. VAN DER HORST, *Geschiedenis van de Nederlandse Taal*, Amsterdam, 1997.

Het Nederlandse woord *plaats* gaat terug op Picardisch *plache*, Frans *place*; Ndl. *rantsoen* op Pic. *ranchon*, Frans *rançon*. *Taats* ‘spijker’ is eveneens Picardisch en gaat terug op *tatse*: 1453 *avec les claux et deux tatses de fer*. Hetzelfde geldt voor *schaats*: 1486 *la queue et escaetses dudit molin*, Petegem, wat beantwoordt aan Frans *échasse*, uit 1414 *deux escaches*, Hulst.¹⁷

Dat is allemaal makkelijk te begrijpen, want Vlaanderen is de directe buur van Picardië. Het Picardisch is in de eerste plaats het dialect is van Henegouwen, met Doornik en Bergen. Alleen het oosten – Charleroi – hoort er niet bij. Er ligt ook een deel van Henegouwen in Frankrijk, met Valensijn en Avesnes. Picardisch spreken verder ook Artesië (Artois met Atrecht of Arras) en het graafschap Vermandois met Amiens. Het Normandisch staat dicht bij het Picardisch. We hebben nog meer van het Picardisch overgenomen.

Het Picardisch en het Normandisch hebben de Latijnse *k* (*c*) bewaard en niet verschoven tot *ch*, zoals het Frans.¹⁸ Voorbeelden zijn: *canter* ‘chanter’, *cambre* ‘chambre’, *cose* ‘chose’, *kievre* ‘chèvre’, *esk(i)evin* ‘échevin’, *blanke* ‘blanche’, *rike* ‘riche’, *acater* ‘acheter’, *caisne* < *cassanus* ‘chêne’, *campion* ‘champion’, *capele* ‘chapelle’, *car* < Lat. *carrus* ‘char’, *castelain* < *castellanus* ‘châtelain’.¹⁹ Het is duidelijk dat onze woorden *kamer*, *kampioen*, *kapel*, *kar*, *kasteel*, *kastelein*, *kat* aan het Picardisch ontleend zijn, zoals ook *plank* < Pic. *planke*, *kous* < *cauce*, *kastagne* < *castagne*. Het West-Vlaams kende nog *branke* tgo. Fr. *branche*, *tranke* ‘tranche’ en *karonje* ‘kreng’, Pic. *carone* tgo. Fr. *charogne*. Heel wat van die woorden kunnen uiteraard rechtstreeks aan het Latijn zijn ontleend. Maar de *k* in talrijke familienamen is ontegensprekelijk van Picardische herkomst: Mnl. *Cantecleer*, *Delcambre*, *Vercamer*, *Capel*, *Capieau* ‘chapeau’, *Delacapelle*, *Capon*, *Capoen* ‘chapon, gesneden haan’,

(17) YVES COUTANT, *Dictionnaire historique et technique du moulin dans le Nord de la France de Lille à Cambrai du 13e au 18e siècle*, Turnhout, 2009.

(18) GOSSEN o.c., p. 95.

(19) Ook Normando-Picardisch *crevette* ‘garnaal’ is een variant van *chevette* ‘geitje’, vanwege de kleine sprongetjes.

Carron ‘charron, wagenmaker’, *de Kijvere* < *Laquière* ‘Lachèvre’,²⁰ *Duquesne*, *Duquenne* ‘Duchêne’, *Carton* ‘charreton’, *Ducatel*, *Ducatteau* ‘Duchatel, Duchateau’, en *De Kien* is natuurlijk Pic. *Lekien*, d.i. *Lechien* ‘de Hond’.

Hiermee spoort de Latijnse *g* voor *a*, die evenmin verschuift en niet in de Franse *j* overgaat. Aan Frans *jambe* beantwoordt Picardisch *gambe*, aan Frans *jaune* Pic. *gaune*. *Jante* ‘velg’ is Picardisch *gante*: 1420 *pour faire et emplier es gantes du rouet*, La Gorgue.²¹ Een braakliggend veld heet in het volkslatijn *gascaria* en dat wordt in het Frans *jachère*, maar Picardisch *ga(s)quière*, *g(i)esquière*, wat we herkennen in een reeks van zowat vijftig familienamen, van *Ghesquière*, *Ghekiere* tot *Geschier*.²² *De* *familienaam Ghesquière* is zelfs heel bekend in Rijsel. En *get* is het Franse *jet*.²³ *Frans jardin* is Picardisch *gardin* en bijgevolg luidt de Fr. *familienaam Jardinier* in het Picardisch *Gardinier* en hier *Gardenier*. De Bo²⁴ kende nog het West-Vlaamse woord *gaiole*, *girole* ‘vogelkooi’. Het woord was al Middelnederlands *girole*, *gayole* ‘kooi, gevangenis’. Het is het Oudfranse woord *gaiole*, *jaiole* ‘kooi, gevangenis’, dat in het Picardisch met de occlusieve *g* bewaard is, nl. *gaiole* ‘kooi’²⁵ < Latijn *caveola*, diminutief van *cavea* ‘kooi’, dat Frans *geôle* ‘kerker, gevangenis’ geworden is en ook Engels *gaol*, *jail* ‘gevangenis’. Wvl. *gauze* ‘maat’ gaat terug op Pic. *gauge*, tgo. Frans *jauge* ‘peilstok’.

Het Latijnse diminutiefsuffix *-ellu* evolueerde in het Frans tot *-eau*, nu als *o* uitgesproken. Dat betekent dat het Frans voor het woord *eaux*, het meervoud van *eau* ‘water’, vier letters nodig heeft om één klank weer te geven. Maar oorspronkelijk was

(20) F. DEBRABANDERE, *Woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk*, Amsterdam-Antwerpen, 2003, p. 712.

(21) In de Vlaamse dialecten wordt het woord wel in het Frans uitgesproken: *zjante*.

(22) F. Debrabandere, *Mijn familienaam. Waar komt die vandaan?* Leuven, 2012, p. 156.

(23) Mededeling Yves Coutant.

(24) L.L. De Bo, *Westvlaamsch Idioticon*, Gent, 1892.

(25) G.A.J. HÉCART, *Dictionnaire Rouchi-Français*, Valenciennes, 1834.

eau een triftong of drieklank. *Capellu* werd in het Frans *chapeau*, maar Picardisch *capiau*. Een drieklank hoorden we dus ook in de Picardische variant *-i(e)au*. *Rossel* ‘de rode, de rosse’ werd in het Vlaams *Rosseel*, in het Frans *Rousseau*, *Rosseau*, in het Picardisch *Rossi(e)au*, *Roussiau(x)*, *Roussieau*. En die drieklank werd in Vlaanderen gehoord als *-eeuw* in *Rosseeuw*, *Rousseeuw*, *Rosieuw*. Dat verklaart de *-eeuw*-uitgang in tal van Vlaamse familienamen: *Ducatteeuw*, *Catteeuw* = *Ducastiau*, *Ducatteau*, *Derveeuw* = *Derveaux*, *Calleeuw* < *Cailleau* ‘kleine kei’, *Platteeuw* = *Platteau*, *Beeuwsaert* < *Beusart*, *Delleeuw*, *Laleeuw* = *Delalleau*, *Ferneeuw* < *Fourneau*, *Patteeuw* < *Bateau*. Ons woord *flambeeuw* is een variant van *flambouw* = *flambeau*. De makreel heet in het West-Vlaams *makreeuw*, want ontleend aan Picardisch *maquereau*.

De klank *ié*, *ier* is in het Picardisch geen tweeklank (diftong), maar een eenklank (monoftong) *i*, zoals in *Pirres* ‘Pierre’, *Olivir* ‘Olivier’, *pannetir* ‘Pannetier (broodmeester, bakker)’, *Compigne* ‘Compiègne’, *entir* ‘entier’, *manire* ‘manière’.²⁶ In het Picardische Moeskroen wordt *assiette* als *assite* uitgesproken, vandaar de Kortrijkse *assiete*. De voornaam *Pierre* wordt in de volksmond *Pire* – met lange *i* – uitgesproken. En dat is geen spellinguitspraak. Een *barrière* is een *barriere*, *les frontières* zijn de *frontieren*. West-Vlaams *carriere* ‘wagenweg’ is Picardisch *carrire*, afgeleid van Pic. *car* ‘char’.²⁷ Ook dat is Picardische uitspraak. De familienamen *Carpentier*, *Parmentier*, *Stragier* spreken we met *ier* uit zoals in Ndl. *hier*, niet omdat we die namen willen vernederlandsen, maar omdat ze Picardisch zijn. En zelfs *dossier* kan in dat plaatje passen. Een West-Vlaams woordspelletje berust hierop. Zeg je ‘ik zou liever dat hebben’, dan krijg je wel eens het antwoord ‘ne liever is nen haze’, omdat *liever* ook begrepen kan worden als de Picardische uitspraak van *lièvre*. Een mooi voorbeeld is ook de familienaam *De Kyver* – spreek uit *de kiver* – een Vlaamse adap-

(26) GOSSEN o.c., p. 58.

(27) F. DEBRABANDERE, ‘Nogmaals *kriere*’, in *Biekorf* 102 (2002), 40.

tatie van Picardisch *Laquière*, Frans *Lachèvre* ‘de geit’: 1630 *Jacques de Quievre* = 1666 *Jacques de Kyvere* in Heule.²⁸

Hier kunnen ongetwijfeld nog de West-Vlaamse werkwoorden op *-ieren* worden toegevoegd: *ajieren*, *bajieren*, *brankieren*, *kalangieren*, *mankieren*, *palieren*, *pladieren*, *riskieren*, *similieren*, *verdimmelieren*. Sommige gaan uiteraard terug op Franse werkwoorden op *-ir*, zoals *polir*, *démolir*. Andere gaan terug op Oudfrans/Picardisch *plaidier*, *(a)baier*, *calengier*, *plaidier*, waarin Picardisch *-ier* West-Vlaams *-ier* wordt. En in andere gevallen kan aan analogie worden gedacht.²⁹

Zoals in het Nederlands de klinker voor een *n* geslotener uitgesproken wordt – vergelijk de Kortrijkse *i*-uitspraak in *wit* met *win* – zo zal de Picardische *on* voor Vlaamse/Nederlandse oren als *oen* geklonken hebben. Vandaar *blasoen* < *blason* ‘heraldisch wapen’, *citroen* < *citron*, *garnizoen* < *garnison*, *klaroen* < *claron* ‘clairon’, *legioen* < *légion*, *limoen* < *limon*, *pardoen* < *pardon*,³⁰ *paviljoen* < *pavillon*, *pensioen* < *pension*, *rantsoen* < *ration*, *ration*, *visioen* < *vision*, dialectisch *andzjoen* < *oignon*, *schokkel(d)joen* < Oudpicardisch *secourjon*. Ook persoonsnamen eindigden op dat suffix: *Gillioen* < *Gillon*, afleiding van *Gillis*, *Egidius*, *Lazoen* < *Lison*, *Salemoen* < *Salomon*, *Simoen*, *Moens* < *Simon*. Evenzo plaatsnamen, zoals *Moeskroen* < *Mouscron*. En ook *Bretoen* is de eigen vorm voor *Breton*. Hoewel de Nederlander even goed *citroen* en *garnizoen* zegt, toch noemt hij de Bretoen een Breton. Dat komt ongetwijfeld omdat de Noord-Nederlander in de Middeleeuwen geen contact had met de Bretoenen. En toen de Noorderling de Bretoenen

(28) Vriendelijk meegedeeld door Johan Roelstraete.

(29) F. DEBRABANDERE, *West-Vlaamse werkwoorden op -ieren*. *Biekorf* 123 (2023).

(30) Denk aan Gezelles gedicht ‘t Pardoent.

leerde kennen, was de taalwet *on* > *oen* niet meer van kracht. Voor de Nederlander is *Breton* een jonge ontlening.³¹

Het Picardisch heeft ook in ons dialect sporen nagelaten. Daar is de uitspraak *-oaize* van de uitgang *-age* in bijvoorbeeld *spinoaize* ‘spinazie’ uit Middelnederlands *spinagie*, *sefoaize* ‘chauffage’, *keroaize* ‘courage’, *menoaize* ‘ménage’, d.i. ‘gezin’, *stoaize* < *estage* ‘étage’, wat De Bo *stagie* en *staaize* spelt. Aan die uitspraak herinnert het dialectische spottzinnetje *couroaize zei Servoaize en je viel met g(eh)eel zijn menoaize van de derde stoaize in de spinoaize* ‘hou er de moed in, zei Servage, en hij viel met heel zijn gezin van de derde verdieping in de spinazie’. De familienaam *Servage* komt trouwens nog in de varianten *Servayge*, *Servaeyge*, *Servayse* en *Servaeysse* voor.³² We moeten er hier wel aan toevoegen dat de *oaize*-uitspraak vandaag in Kortrijk niet vaak meer gehoord wordt.³³ Die uitspraak *-aige* gaat terug op Picardische vormen op *-aige*, die in geschriften voorkwamen in Rijsel, Doornik, Bergen, Sint-Omaars, Ariën en Dowaaï, zoals *coraige*, *sauvaige*, *visaige*.³⁴ Over de uitspraak van *aige* is er een getuigenis uit 1530 van de Engelsman Palsgrave (ca. 1485-1554):³⁵ ‘All wordes in the frenche tong which in writing ende in *age* shall in redyng and spekyng sound an *i* between *a* and *g*, as though that were this diphthong *ai*’, d.w.z. ‘Alle Franse woorden op *age* moeten gelezen en gesproken worden met een *i* tussen *a* en *g*, alsof het een tweeklank *ai* was’.

(31) F. DEBRABANDERE, ‘Waarom is een Bretoen in Nederland een Breton’, in *Neerlandia* 2020, 3, p. 30. Het uitspraakwoordenboek van J. Heemskerk en W. Zonneveld (2000) vermeldt alleen *Breton* en zelfs Van Dale noemt *Bretoen* Belgisch Nederlands en verwijst naar *Breton* als Nederlandse vorm, terwijl juist *Breton* van de norm afwijkt.

(32) F. DEBRABANDERE, *Woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk*, Amsterdam-Antwerpen, 2003.

(33) F. DEBRABANDERE, ‘Twee eeuwen dialectverlies in het Kortrijks’, in *De Leiegouw* 57 (2015), 271-286. De uitspraak *-oaize* komt in *koeroaize*, *menoaize* wel nog voor in: T. DE PAUW, *Dialectwoordenboek Zuidwest-Meetjesland*, Eeklo, 2013 en ook in *Het dialect van Anzegem en omstreken*, Anzegem, 2007.

(34) GOSSEN, o.c., p. 54.

(35) Auteur van *Lesclaircissement De La Langue Française*, 1530.

Hieruit blijkt dat niet alleen West-Vlaamse woorden op het Picardisch teruggaan, zoals *Gekiere*, *gaiole*, *Rosseeuw*, *Pierre*, *assiette*, *Servaeyse*, maar ook Nederlandse, zoals *kar*, *plaats*, *pantser*, *citroen*. Etymologische woordenboeken verklaren dergelijke woorden nog te vaak uit het Frans, terwijl ‘uit het Picardisch’ juister zou zijn.